

Ιστορίες επισφαλών βίων, γεωγραφίες στέρησης:

Οι προνοιακές δομές του δήμου Θεσσαλονίκης και η χαρτογράφηση της πόλης των οικείων «άλλων»

Βασιλική Κράββα

Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Εισαγωγή

Η έρευνα αφορά τις προνοιακές δομές του δήμου Θεσσαλονίκης και περιλαμβάνει παρατηρήσεις προνοιακών δράσεων, συνεντεύξεις και συζητήσεις με εργαζόμενους κυρίως κατά την περίοδο Ιανουαρίου 2013 - Μαΐου 2014. Ωστόσο, η ενασχόλησή μου με το θέμα διαρκεί έως σήμερα και συμπληρώνεται κατά καιρούς με σποραδικές παρατηρήσεις, συζητήσεις και συλλογή σχετικού υλικού από το διαδίκτυο. Τους τελευταίους μήνες, δηλαδή από τον Μάρτιο 2018 μέχρι τώρα (Οκτώβρης 2018) η αρχική έρευνα για το προνοιακό τοπίο στην πόλη συμπληρώνεται από έρευνα πεδίου που αφορά αποκλειστικά το δημοτικό υπνωτήριο αστέγων. Η πολύμηνη αυτή εθνογραφική καταγραφή έχει οδηγήσει στη συγκέντρωση ενός εκτενούς εθνογραφικού υλικού που αποτελείται από σημειώσεις πεδίου, ημερολόγιο, οπτικοακουστικό υλικό και συνεντεύξεις με εργαζόμενους και διαμένοντες στο υπνωτήριο. Με βάση το συνεντευξιακό υλικό ενσωματώνονται στο παρόν κείμενο κάποιες φωνές αστέγων που καταδεικνύουν πόσο ετερόκλητη, ανομοιογενής και πολυεπίπεδη είναι τελικά η βίωση και πρόσληψη της αστεγίας, αλλά και κατά πόσον το φύλο, η πρότερη επαγγελματική απασχόληση, το *habitus* και οι διαφορετικές διαδρομές ζωής συνθέτουν την αστεγία, η οποία συνιστά σχεσιακή, συγκρουσιακή, εν εξελίξει διαδικασία και σε καμιά περίπτωση συμπαγή, ομοιογενή και τελματώδη κατηγορία.

Ο βασικός θεωρητικός καμβάς της όλης έρευνας σχετίζεται με τη συγκρότηση του χώρου, όχι ως στατικής και αδιαπραγμάτευτης συνθήκης, αλλά ως πολυφωνικής, πολυτοπικής, πολυχρονικής διαλεκτικότητας που συγκροτείται και ανασυγκροτείται μέσα από την ανθρώπινη διάδραση. Έτσι, καθίσταται ρευστός, σχεσιακός και συχνά, όπως θα φανεί, συγκρουσιακός, ένας τόπος όπου αντιπαρατίθενται δυναμικές και ανταγωνίζονται επιθυμίες. Αυτή η προβληματοποίηση της χωρικής συνθήκης διαπλέκεται με την προφορικότητα και τις ιστορικότητες¹ των υποκειμένων της έρευνας: οι φωνές τους, οι φωνές των αστέγων αποκαλύπτουν το πολυεπίπεδο της βίωσης της αστεγίας και τις διαφορετικές διαδρομές των «οικείων άλλων». Επιχειρείται τελικά, η σύνθεση του προνοιακού πάζλ και η προβληματοποίηση της στερεοτυπικής ξενότητας που φαντάζει συμπαγής, παθητική και αδιαπραγμάτευτη. Στην περίπτωση των προνοιακών δομών και του προνοιακού τοπίου μέσα

στον αστικό χώρο, έχουμε να κάνουμε με τη συγκρότηση μιας «άλλης» πόλης μέσα στην πόλη, τη δημιουργία «άλλων» πολιτών που χρήζουν βοήθειας. Η ξενότητα δηλαδή, παράγεται και αναπαράγεται και μαζί της η έννοια του παθητικού άλλου που το κράτος πρόνοιας καλείται «να βγάλει από τη δύσκολη θέση». Κάτι σαν την αποπία-ουτοπία του δυτικού, νεοτερικού πολεοδομικού προτάγματος: το πολεοδομικό σχέδιο επιχείρησε να συναρθρώσει τις αντιφάσεις που η αστική συσσώρευση είχε προκαλέσει με άλλα λόγια υιοθέτησε τις αρχές της διαχείρισης σε συνδυασμό με την αποβολή. Σε αυτή τη διαδικασία εξορθολογισμού της πόλης απορρίπτονται όσα δεν είναι διαχειρίσιμα και συνιστούν «τα απόβλητα μιας λειτουργιστικής διοίκησης» (Ντε Σερτώ, 2010: 249).

Όπως προκύπτει μέσα από το εθνογραφικό υλικό, οι ασυνέχειες και οι ρήξεις, αλλά και οι επάλληλες αντικρουόμενες φωνές και πολιτικές των εργαζομένων στον δήμο, καθώς και των φορέων που συνεργάζονται μαζί τους, συνθέτουν ένα πολύβουο, πολυεπίπεδο σκηνικό, που πολύ απέχει από μια ενιαία και συμπαγή και στοχευμένη κρατική προνοιακή πολιτική. Οι ίδιοι οι εργαζόμενοι στον δήμο κάνουν λόγο άλλοτε για «ωφελομένους», άλλοτε για «δικαιούχους» και κάποιες φορές, όπως στην περίπτωση του υπνωτηρίου αστέγων, για «φιλοξενούμενους», καθιστώντας σαφή την ασάφεια της έννοιας της προνοιακότητας και φανερώνοντας το παιχνίδι ορίων ανάμεσα στο δικαίωμα του πολίτη, την υποχρέωση του κράτους και τη «βοήθεια» που τελικά παρέχεται στους πιο αδύναμους κρίκους του, δηλαδή τους άπορους, ανασφάλιστους, άνεργους.

Στο κείμενο που ακολουθεί το προνοιακό τοπίο αναλύεται μέσα από όρους μιας γεωγραφίας του αστικού χώρου που συγκροτείται μέσα από δυναμικές, σχέσεις, διαδράσεις και διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε υποκειμενικότητες και αντικειμενικότητες. Βασικές δυναμικές μέσα από τις οποίες βιώνεται το τοπίο αυτό είναι τα συναισθήματα, τόσο των εργαζομένων, όσο και των αιτούντων βοήθεια. Όπως ελπίζω να φανεί και παρακάτω, οι ίδιοι «οι δικαιούχοι», ή όπως αλλιώς αποκαλούνται, αντιμετωπίζουν με δυσπιστία, οργή αγανάκτηση και συχνά ντροπή τη λήψη βοήθειας. Οι συναισθηματικές βιώσεις και προσλήψεις της χωρικότητας αναδεικνύονται σε δυναμικές που ξεδιπλώνουν και αποκωδικοποιούν τη χωρική συνθήκη. Τα σώματα μοιάζουν να έχουν και αυτά τη σημασία τους: σώματα σκυφτά, κλειστά που δέχονται την προνοιακή βοήθεια και σώματα ανοιχτά, σίγουρα, που την προσφέρουν, σώματα υποταγής και σώματα ηγεμονικά που δίνουν μια άλλη σωματικοποιημένη εμπειρία της λήψης και παροχής της προνοιακής βοήθειας. Και το σώμα της εθνογράφου, με όλες τις αισθήσεις σε επιφυλακή, να ανοίγει ή να κλείνει, να οσμίζεται το διαφορετικό – ή να νομίζει τέλος πάντων μέσα από φαινομενολογικές προβολές- και τελικά να εμπλέκεται σε ένα πλέγμα, ένα αξεδιάλυτο κουβάρι αισθημάτων, κινήσεων και αισθήσεων που διατρέχεται από την αισθαντική εθνογραφία του Paul Stoller (1989), ο οποίος έχει κάνει λόγο για αισθαντική περατότητα (sensual openness).

Τα κοινωνικά «απορρίμματα» της νεοτερικότητας και η διαχείρισή τους...

Παρακολούθημα της νεοτερικότητας και συνέπεια του εξορθολογισμού και του εκσυγχρονισμού αποτελεί για τον Zygmunt Bauman (2005, 2008) η συνεχής και ολοένα αυξανόμενη παραγωγή «ανθρωπίνων απορριμμάτων», δηλαδή απόβλητων ανθρώπων, ανθρώπων που περισεύουν.

Έτσι, ο στοχαστής κάνει λόγο για πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν τη διαρκή απειλή της τρωτότητας και αποτελούν τα απορρίμματα μιας πραγματικότητας προσανατολισμένης στην κατανάλωση και ανατροφοδοτούμενης από τη βιομηχανία αποκομιδής ανθρώπινων απορριμμάτων. Μέσα σε αυτό το σχήμα η ανεργία αποτελεί μια «ανώμαλη» κατάσταση. Οι ανεκπλήρωτοι καταναλωτές της κοινωνίας της κατανάλωσης είναι αχρείαστοι, περιττοί, ελλειμματικοί: «Είμαστε καταναλωτές σε μια καταναλωτική κοινωνία. Η καταναλωτική κοινωνία είναι μια κοινωνία της αγοράς. Όλοι μας βρισκόμαστε μέσα στην αγορά αυτή, ταυτόχρονα και εναλλάξ, ως πελάτες και ως προϊόντα» (Bauman, 2005:199). Οι περιττοί, ανήμποροι τόσο να παράγουν, όσο και να καταναλώσουν περιέρχονται σε μια κατάσταση τρωτότητας και επισφάλειας κυρίως με οικονομικούς όρους. Αν δεν τους παρασχεθεί βοήθεια δεν μπορούν να επιβιώσουν και τότε συνιστούν όχι μόνο περίσσειμα, αλλά επικίνδυνη κοινωνική κατηγορία. Θαρρείς και αυτή η αμφίβολη οικονομική επιβίωση εξισώνεται με την οριακή κοινωνική επιβίωση, ο Giorgio Agamben θα έλεγε με μια ζωή που δεν αξίζει να βιωθεί.ⁱⁱ

Η τρωτότητα και το περιττό των πληθυσμών σημασιοδοτεί τη νέα ετερότητα μέσα από βλέμματα ετεροποιητικής κυριαρχίας και ιεραρχικής διευθέτησης του αστικού χώρου. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ασυμμετρίες που εγγράφονται στα σώματα και βιώνονται στον χώρο. Δημιουργείται έτσι, όπως αποφαίνονται οι Βάϊου και Καλαντίδης (2009), η «πόλη των άλλων», συγκροτείται και αναπαράγεται η έννοια της ξενότητας, δηλαδή έχουμε να κάνουμε όχι μόνο με περιττούς, αχρείαστους, αλλά και με διαφορετικούς, εν δυνάμει δυσλειτουργικούς άλλους. Η ξενότητα δεν αποτελεί σταθερή κατηγορία, αλλά ρευστή, σχεσιακή, ενσώματη συνθήκη. Η Sarah Ahmed (2000) υποστηρίζει πως ξένοι δεν είναι εκείνοι που δεν γνωρίζουμε, αλλά εκείνοι που μας είναι «οδυνηρά οικείοι», δεν ανήκουν πουθενά, είναι σχεδόν εκτός τόπου. Φυσικά η δύναμη, η κυριαρχία, η εξουσία είναι εκείνοι οι ετεροποιητικοί μηχανισμοί που χωροθετούν και ταξινομούν τον δημόσιο χώρο και ταυτόχρονα ορίζουν ποιοι είναι πιο ξένοι από κάποιους άλλους και σε τι συνίσταται η ξενότητά τους.

Η βίωση της χωρικότητας: σώματα, αισθητηριακότητα και συν-κίνηση

Η χωρική στροφή (spatial turn) κυρίως από τη δεκαετία του 1980 και μετά αντιμετωπίζει τον χώρο ως σχεσιακό, πολύπλοκο και υπό διαπραγμάτευση. Ήδη από τη δεκαετία του 70 οι μαρξικά προσανατολισμένοι γεωγράφοι προσέγγισαν τον χώρο μέσα από τη διασταύρωση, τον διάλογο και τη σύγκρουση ασυμμετριών, ηγεμονικών και αντι-ηγεμονικών εγγραφών. Έτσι, ο Henri Lefebvre, στο έργο του *Η Παραγωγή του Χώρου (The Production of Space)*, έθεσε επί τάπητος χωρικά ζητήματα και άνοιξε το διάλογο για την κατανόηση του πολιτισμού μέσα από χωρικές αναπαραστάσεις. Ο χώρος ανοικτός, ρευστός και ενδεχομενικός, διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται μέσα από τη συνάντηση σχέσεων και ετεροποιητικών πρακτικών. Βρίσκεται σε μια διαδικασία συνεχούς διαπραγμάτευσης, σύγκρουσης αλλά και συναίνεσης, σε μια «γεωγραφία της δύναμης» όπως αποφαίνεται η Doreen Massey (1993). Οι σχέσεις εγγράφονται δηλαδή στον χώρο και αυτό οδηγεί σε διαδοχικές εγγραφές αλλά και αποκλεισμούς. Τελικά, οι κοινωνικές σχέσεις έχουν και υλική διάσταση, όπως ακριβώς και οι εν-τοπισμοί έχουν την υλικότητά τους.

Η ανάλυση των εγγεγραμμένων υλικοτήτων στον χώρο μπορεί να οδηγήσει στην ανάδειξη αφανών, αποσιωπημένων και αχαρτογράφητων ιστοριών. Εξαιρετική η μελέτη της Yael Navaro-Yashin (2009) για τα αντικείμενα και τα υλικά χνάρια που άφησαν πίσω τους οι Ελληνο-Κύπριοι μετά την αποχώρησή τους λόγω της διχοτόμησης της Κύπρου το 1974. Τα υλικά αυτά κατάλοιπα, σπίτια και οικοσκευή τα οικειοποιήθηκαν οι Τουρκο-Κύπριοι ως νέοι «ιδιοκτήτες» των σπιτιών, αλλά και των μνημών τους. Ο χώρος στην περίπτωση αυτή γίνεται συν-κινησιακός (συν-κινητικός), και τα αντικείμενα αντικείμενα μελαγχολίας, καταστροφής (ruination) που σηματοδοτούν ένα ξεκίνημα, καθώς τα επαναοικειοποιούνται για να χτίσουν, νέες, μελλοντικές ιστορίες. Ο χώρος συνδιαμορφώνεται και συνδιαμορφώνει τον χρόνο, δηλαδή το παρελθόν και το μέλλον, ενώ ταυτόχρονα οι υλικότητες συμπαρασύρουν παρελθοντικά και παροντικά συναισθήματα και συναισθηματικές τροπικότητες.

Συναισθήματα και σώματα στην πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη της Αλεξάνδρας Σιώτου (2016) που επιχειρεί την ανάγνωση του δημόσιου χώρου, στην προκειμένη περίπτωση ενός δημόσιου πάρκου στον Βόλο, μέσα από τη συναισθηματική καθημερινότητα και τις συναισθηματικές συγκρούσεις, διαπραγματεύσεις και συχνά ματαιώσεις των βουλγάρων μεταναστριών. Οι βουλγάρες μετανάστριες αντιμετωπίζονται από τους ηλικιωμένους άνδρες ως πιθανές ερωτικές σύντροφοι, οι ίδιες όμως, βιώνουν αυτές τις ερωτικές επιθυμίες ως ανεπιθύμητες και τους επίδοξους εραστές ως ελλειμματικούς και ανεπιθύμητους. Πολλά ζητήματα τίθενται στη μελέτη της Σιώτου ανάμεσα σε αυτά η διαπραγμάτευση της έννοιας της ξενότητας, η αισθητηριακή και αισθηματική πρόσληψη και οικειοποίηση, η πολιτικοποίηση των συναισθημάτων η ετεροποιητική κυριαρχία και αντίσταση.

Σύμφωνα με την Ahmed (2004) η προβληματική αφορά την πολιτικοποίηση των συναισθημάτων. Τα συναισθήματα αναπτύσσουν τις δικές τους πολιτικές ζωές και συμμετέχουν στη διαμόρφωση συλλογικών και ατομικών σωμάτων, ενώ την ίδια στιγμή διαμορφώνουν και διαμορφώνονται μέσα από ανθρώπινες διαδράσεις που είναι πάντα εγγεγραμμένες στον χώρο. Στο βιβλίο *The Cultural Politics of Emotion*, αναλύονται οι συναισθηματικές πολιτικές, καθώς και οι ενσώματες αντιδράσεις σε σχέση με το αίσθημα του εθνικού ανήκειν, όμως τίθενται γενικότερα ζητήματα που αφορούν την πολιτικοποίηση των αισθημάτων και τη δημιουργία αισθητοποιημένων σωματοποιήσεων.ⁱⁱⁱ Συνεχίζοντας την παράδοση φεμινιστικών κριτικών η Ahmed υποστηρίζει πως τα αισθήματα έχουν την πολιτική τους σημασία. Τα αισθήματα και οι αισθηματοποιημένες σωματικότητες διαπερνούν τη σφαίρα της ιδιωτικότητας και διατρέχουν τα όρια ανάμεσα στο ατομικό και στο συλλογικό, ανάμεσα στην υποκειμενική πρόσληψη και τις υπάρχουσες δομές.

Η συναισθηματική στροφή στη γεωγραφία (emotional turn in geography) αποτελεί ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό εγχείρημα που προβληματοποιεί τα εγγεγραμμένα στον χώρο αισθητοποιημένα σώματα και τα παραγόμενα συναισθήματα. Στην περίπτωση μιας συναισθηματικής γεωγραφίας τα αισθήματα και οι αισθήσεις δεν αντιμετωπίζονται ως αντικειμενικά μετρήσιμα μεγέθη, αλλά μάλλον ως ροές που δύνανται να αποκωδικοποιήσουν τις δυναμικές ενός χώρου. Ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν σημαντικές παραμέτρους και δεν ακολουθούν εξελικτικές πορείες, ευθύγραμμης κίνησης, αλλά μάλλον συνιστούν πολυτοπικές και πολυχρονικές διαπραγματεύσεις. Σύμφωνα με τους Bondi, Davidson & Smith (2007) η ψυχική υγεία αποτελεί έναν τόπο όπου τα συναισθήματα και τα σώματα συνδιαμορφώνουν ένα

πολύπλοκο, μπερδεμένο πεδίο, το οποίο καλούνται να διαπραγματευτούν ασθενείς και εργαζόμενοι.

Ένα ανάλογο τοπίο μπορεί να θεωρηθεί και το προνοιακό τοπίο: πολύπλοκο και συγκρουσιακό, τόσο σε επίπεδο πολιτικών, όσο και επίπεδο σωμάτων, αισθημάτων και αισθήσεων. Εντός του τοπίου αυτού η ανάγκη συγκρούεται με την επιθυμία, η κρατική προνοιακή πολιτική με ιδιοσυγκρασιακούς χειρισμούς, η αποσωματικοποίηση και συλλογική αναισθησία με τα συναισθήματα, τις οσμές ανθρώπων απελπισμένων, οργισμένων, ντροπιασμένων. Αισθητοποιώντας το πεδίο η Bondi (2007) ισχυρίζεται πως αισθητοποιούμε και την παρουσία του ερευνητή στο πεδίο λαμβάνοντας υπόψη τις δικές του συναισθηματικές αντιδράσεις, εγγεγραμμένες στον υπό μελέτη χώρο. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να οδηγήσει στη διερεύνηση της συναισθηματικής επίδρασης της έρευνας στο πεδίο, αλλά στον ίδιο τον ερευνητή.

Για τους Davidson & Milligan (2004) σκεφτόμαστε μέσα από το σώμα, δηλαδή οι γεωγραφίες αισθητοποιούνται μέσα από τα σώματα. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τις δυναμικές ενός χώρου αν δε λάβουμε υπόψη τις πολλαπλές και πολύπλοκες ενσωματώσεις των συναισθημάτων. Τα συναισθήματα επηρεάζουν τη θέση και την ταυτότητά μας, τις σχέσεις μας με τους άλλους, την πρόσληψη του τόπου και του χρόνου. Προτείνεται λοιπόν, ένας συναισθηματικός και σωματικός χάρτης που θα μπορούσε να «ξεκλειδώσει» το πεδίο. Μέσα από τη χαρτογράφηση της στέρησης επιχειρείται η σύνταξη ενός χάρτη του προνοιακού τοπίου, λαμβάνοντας υπόψη τις ενσώματες αντιδράσεις όσων εμπλέκονται και αποτύπωση της συναισθηματικής διάδρασης ανάμεσα σε «ωφελούμενους», εργαζομένους, αλλά και την ίδια την εθνογράφο. Έναν χάρτη της πάλης, των ανταγωνισμών, της απόστασης και της εγγύτητας ανάμεσα σε ηγεμονικά σώματα και αναγνωρισμένες ζωές και σώματα έκπτωτα που ζούνε ζωές θρυμματισμένες, ευάλωτες, επισφαλείς.

Εθνογραφικά επεισόδια

Πριν περάσω στην παρουσίαση δύο εθνογραφικών επεισοδίων που αφορούν στα δημοτικά συσσίτια και στο υπνωτήριο αστέγων θα ήθελα να σταθώ στην έννοια της συγκρουσιακότητας η οποία χαρακτηρίζει το προνοιακό τοπίο της πόλης. Η προνοιακή πολιτική ασκείται κατά βάση από την κοινωνική λειτουργό, τη μοναδική με αυτό το αντικείμενο μόνιμη υπάλληλο του δήμου, η οποία δε χαίρει και μεγάλης αποδοχής από όλους τους εργαζόμενους στον φορέα. Θυμάμαι όταν ανακοίνωσα πως θα ανέβω στο γραφείο της γιατί με περιμένει για συνέντευξη εισέπραξα σχόλια όπως: «Μμμ, τρομάρα της, θα της πάρουν και συνέντευξη», «κάνει ό,τι θέλει, 'κοινωνική έρευνα' το λέει». Το ενδιαφέρον είναι ότι στα της κοινωνικής πολιτικής εμπλέκονται και ΜΚΟ όπως η ΑΡΣΙΣ που διαχειρίζεται το κοινωνικό παντοπωλείο, πάντα όμως υπό το άγρυπνο βλέμμα της κοινωνικής λειτουργού, η οποία ελέγχει τη λειτουργία του και επεμβαίνει σε περιπτώσεις που κρίνει η ίδια πως χρήζουν άμεσης βοήθειας. Οι σχέσεις κοινωνικής λειτουργού και εργαζομένων στην ΑΡΣΙΣ, ως επί το πλείστον νεαρά παιδιά με όχι και τόσο μεγάλη εργασιακή πείρα που απασχολούνται στον δήμο μέσω προγραμμάτων ΕΣΠΑ, είναι μάλλον άνισες, ασύμμετρες. Πριν με γνωρίσει σε αυτούς η κοινωνική λειτουργός, που εργάζεται σε αυτό το πόστο δεκαεννιά χρόνια μου τόνιζε ότι: «οι σχέσεις μεταξύ μας είναι σχετικά καλές, αλλά

υπάρχουν και προβλήματα» και «είναι καλά παιδιά, αλλά δεν έχουν πείρα». Στις μεταξύ μας συζητήσεις ήταν ιδιαίτερα παρεμβατική, ακόμη και όταν μιλούσαν οι κοινωνικοί λειτουργοί της ΑΡΣΙΣ. Αυτοί συχνά σταματούσαν, κοιταζόταν αμήχανα, κοίταζαν εμένα και μετά χαμήλωναν το βλέμμα. Η τρίτη «φωνή» που εμπλέκεται στα της πρόνοιας και ειδικότερα στη διανομή συσσιτίου, είναι η Εκκλησία. Ένα από τα δημοτικά συσσίτια λαμβάνει χώρα σε κτίριο που ανήκει στην Εκκλησία ενώ αυτός που είναι υπεύθυνος για τη διανομή του είναι ο επίτροπος της μητρόπολης Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, καθώς και οι κυρίες της φιλοπτώχου. Εξαιρετικά ασαφές το ποιος και με ποια κριτήρια θα πάρει μέρος τελικά στο συσσίτιο. Φυσικά δίνεται μια λίστα με ονόματα από την κοινωνική λειτουργό, όμως ο επίτροπος, διευρύνει τη λίστα αυτή με ανθρώπους που θα πρέπει πρώτα να επισκεφτούν τη μητρόπολη και να πάρουν ένα χαρτάκι με σφραγίδα (!) που θα του προσκομίσουν. Όπως εξήγησε: «υπάρχουν και οικογένειες που ντρέπονται, δε θέλουν να γραφτούν στις λίστες του δήμου». Η Εκκλησία εμπλέκεται έμμεσα και στο υπνωτήριο αστέγων, ένα κτίριο που έχει κάνει δωρεά στον δήμο -και αυτός με τη σειρά του στην ΑΡΣΙΣ- η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών και τον Ιούλιο 2013. Το κτίριο ανακαινίστηκε και εξοπλίστηκε με δωρεά του ιδρύματος «Σταύρος Νιάρχος». Πρόκειται για μια οργάνωση με παρουσία στα της πόλης ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα και μεγάλη περιουσία. Σήμερα η Αδελφότητα στεγάζεται σε ένα πολυώροφο κτίριο, στο κέντρο της Θεσσαλονίκης και διαθέτει ένα ιδιωτικό μουσείο και αρχείο. Μετά από μια σύντομη έρευνα διαπίστωση ότι μέλη της είναι καθηγητές Θεολογίας, απόστρατοι ταξίαρχοι αλλά και πολλοί μηχανικοί και μεγαλοεργολάβοι που δραστηριοποιούνται στη Θεσσαλονίκη. Βρήκα και άλλα πολλά και ενδιαφέροντα που θα άξιζε να ερευνηθούν εθνογραφικά.

Εθνογραφικό επεισόδιο πρώτο: στο συσσίτιο

Καταχώρηση στο εθνογραφικό ημερολόγιό μου:

Φτάσαμε με την κοινωνική λειτουργό γύρω στις 12 το μεσημέρι στο συσσίτιο της οδού Αμύντας. Το κρύο ανυπόφορο, διαπεραστικό. Ένα παλιό, νεοκλασικό σπίτι. Κατεβήκαμε τα σκαλιά και μας άνοιξε ένας κύριος, όπως έμαθα ο επίτροπος της μητρόπολης του Αγίου Δημητρίου. Το δωμάτιο που μας έβαλε να καθίσουμε είχε ένα τραπέζι, στρωμένο με βυσσινί βελούδινο τραπεζομάντηλο, μια φρουτιέρα με καραμέλες, βιβλιοθήκες με διάφορα εκκλησιαστικά αντικείμενα: θυματήρια, εικόνες, εκκλησιαστικά βιβλία. Οι κυρίες της φιλοπτώχου περιφέρονταν στον χώρο αλλά δεν κάθισαν μαζί μας. Στο βάθος μια αποθήκη με βασικά διατροφικά είδη όπως ρύζι, λάδι, μακαρόνια, διάφορα κατεψυγμένα λαχανικά αλλά και κρασί: «Αυτό είναι το κρασί που δίνεται στη Θεία Κοινωνία. Μερικοί ηλικιωμένοι το ζητάνε. Ε, άνθρωποι είναι και αυτοί!». Η εικόνα που χαραχτηκε στη μνήμη μου είναι η εικόνα κυρτωμένων, υποταγμένων σωμάτων που σκύβουν στο δρόμο, προς το παράθυρο του ημιυπόγειου πρώτου ορόφου, για να παραλάβουν τον δίσκο με το φαγητό. Τα σώματα έχουν τη σημασία τους και ένα σώμα που σκύβει είναι όχι το σώμα ενός δικαιούχου στον οποίο οφείλεται η κρατική πρόνοια, αλλά ενός α-στερητικού γενικώς στον οποίο προσφέρεται η βοήθεια, σχεδόν φιλανθρωπικά. Σώματα στητά που παρέχουν και σώματα σκυφτά που δέχονται; μια *a priori* ασύμμετρη, σχεδόν ηγεμονική σχέση. Και άλλα σώματα: αυτών που κατά τα λεγόμενα της κοινωνικής λειτουργού και του επιτρόπου κάνουν φασαρία και απειλούνται ότι αν δεν ησυχάσουν «φαί δεν έχει!» γιατί «είναι ντροπή να μαζεύονται πολλοί και να τους βλέπει ο κόσμος». Τέλος τα σώματα αυτών που τα τελευταία χρόνια έχασαν τις δουλειές τους και βρέθηκαν στον δρόμο: «είναι αυτοί που ντρέπονται και στέκονται σε μια γωνία και δεν μπερδεύονται με τους άλλους. Περιμένουν να πάρουν το φαγητό οι άλλοι και παπ αρπάζουν τον δίσκο και εξαφανίζονται...». Βαριά η μυρωδιά από λαδερό φαγητό, αυτό που οι «δικαιούχοι» δικαιούνται κάθε Δευτέρα και Τετάρτη σύμφωνα με το χριστιανικά προσαρμοσμένο προνοιακό μενού.

Εθνογραφικό επεισόδιο δεύτερο: στο υπνωτήριο αστέγων

-Μήπως θα νιώσουν άσχημα, να φροντίσω να έλθω πρωινές ώρες;

-Μη σε νοιάζει! Εκεί κάνω κουμάντο μόνο εγώ! Εγώ αποφασίζω!

Με αυτά τα λόγια η κοινωνική λειτουργός μου έδωσε «το πράσινο φως» για να επισκεφτώ το υπνωτήριο αστέγων του δήμου Θεσσαλονίκης. Το υπνωτήριο βρίσκεται στα όρια της πόλης, στην περιοχή των Σφαγείων, μια εξαιρετικά υποβαθμισμένη περιοχή. Το κτίριο αποτελείται από 8 δωμάτια (3 γυναικών και 5 ανδρών) δυναμικότητας 70 κλινών, 3 χώρους γραφείων, 1 τροφοαποθήκη, 1 λινοθήκη-αποθήκη, 1 νοσηλευτήριο, χώρους υγιεινής και 1 σαλονοτραπεζαρία. Σε έναν χώρο γραφείου που περιβάλλεται από τζάμια, ως άλλο πανοπτικόν, υπάρχει ένας φύλακας. Αν και μεγαλύτερης χωρητικότητας το υπνωτήριο δε φιλοξενεί πάνω από 40-50 άτομα. Τα δικαιολογητικά που απαιτούνται για την εισαγωγή των «φιλοξενούμενων» σύμφωνα με την ιστοσελίδα της ΑΡΣΙΣ είναι τα εξής:

-Το άτομο θα πρέπει να είναι αυτοεξυπηρετούμενο και λειτουργικό σε σωματικό και πνευματικό επίπεδο.

-Ταυτότητα ή οποιοδήποτε άλλο επίσημο έγγραφο που να αποδεικνύει την ταυτότητα του ατόμου.

-Δερματολογική εξέταση για λοιμώδες ή μεταδιδόμενο νόσημα.

-Ψυχιατρική εκτίμηση.

-Σε περίπτωση που κάποιος/α λαμβάνει φαρμακευτική αγωγή θα πρέπει να την έχει μαζί του/της, όπως και την γνωμάτευση στην οποία θα αναγράφεται η πάθηση και η συνταγή.

Αυτοί που θα φιλοξενηθούν θα πρέπει στις επτά το απόγευμα να βρίσκονται στον χώρο του υπνωτηρίου, να κάνουν μπάνιο υποχρεωτικά και να κοιμηθούν, στις δέκα το βράδυ, υποχρεωτικά πάλι γιατί τα φώτα σβήνουν. Το άλλο πρωί πρέπει να έχουν αποχωρήσει από τη δομή στις εννέα το πρωί. Καθώς περιεργάζομαι τον χώρο μου έρχονται στο μυαλό θεωρήσεις γύρω από τη βιοπολιτική και την Φουκωϊκή καθυπόταξη των σωμάτων,^{iv} αλλά και τη γυμνότητα της ζωής, τη μη-ανθρωπινότητα της ύπαρξης. Στέκομαι για λίγο αμήχανα κοιτώντας το χαρτί που είναι κολλημένο στην αριστερή μεριά της εισόδου: «Η καθαριότητα είναι πολιτισμός». Προχωρώ και προσπαθώ να καταλάβω τι διαφορετικό υπάρχει:

«Α, κοιτάς τις βρύσες, δεν έχουν χερούλια. Δε χρειάζεται να πιάνουν με τα χέρια τους. Καταλαβαίνεις... Μπορούν να πατήσουν αυτούς τους μοχλούς κάτω, με τα πόδια τους και το νερό τρέχει...».

Στα δωμάτια, μου έκανε εντύπωση η προσπάθεια των αστέγων να δημιουργήσουν μια οικεία γεωγραφία σε ένα αχαρτογράφητο, ξένο χώρο^v: εικονίτσες με αγίους κολλημένες στον τοίχο, εφημερίδες (κυρίως με αγγελίες), παντόφλες. Υλικότητες, ανθρώπινα χνάρια σε έναν χώρο, α-τοπο, α-χρονο,^{vi} που μυρίζει αντισηπτικό. Η κοινωνική λειτουργός κάνει λόγο για «δύσκολη πελατεία, απαιτητικό κοινό». Η προσφορά ενός καταστήματος να δωρίσει μια τηλεόραση τη βρίσκει αντίθετη: «Μαλώνουν που μαλώνουν, θα πιαστούν στα χέρια για τα κανάλια!». Κάποια στιγμή στο γραφείο της κοινωνικής λειτουργού της ΑΡΣΙΣ βρίσκω το βιβλίο με τα ιστορικά των

αστέγων, ιστορίες τραυμάτων, κακοποίησης, διαλυμένων οικογενειακών σχέσεων, εγκατάλειψης. Η ίδια συνεχίζει τη δική της ανάγνωση των πραγμάτων:

Ε, να τα λέμε και αυτά... Πριν εμπλακεί η ΑΡΣΙΣ έκανε λόγο για 200-300 αστέγους στην πόλη. Σκοπιμότητες! Είδαν ότι δεν είναι πάνω από 50. Τώρα λέτε ότι τα ιστορικά είναι πολύ μικρά. Μα τι θέλετε; Έκθεση ιδεών;».

Ποιος θα φιλοξενηθεί και ποιος όχι; Ποιος θα μείνει και ποιος θα φύγει; Και εδώ μάλλον τον πρώτο λόγο έχει η κοινωνική λειτουργός του δήμου:

«Άστεγος από άποψη, απόφοιτος Πανεπιστημίου. Βολεύτηκε. Να τον βγάλεις. Μου είπε κιόλας ότι από την αρχή δεν τον θέλαμε εδώ. Να τον βγάλεις και να μην ξανάρθει ποτέ!

Η κοινωνική λειτουργός της ΑΡΣΙΣ κουνώντας το κεφάλι της έδειξε να συμφωνεί με όλα.

Φωνές αστέγων: φωνές βοώντος εν τη ερήμω...

Κομβικές στην έρευνά μου οι έννοιες της επισφάλειας, της τρωτότητας και της οριακότητας. Ορισμένες ανθρωπολογικές μελέτες^{vii} προβληματοποιούν οριακότητες που οδηγούν σε περιθωριοποιήσεις. Η περίπτωση της αστεγίας διευρύνει τον προβληματισμό και ανοίγει τη συζήτηση: οι άστεγοι μοιάζουν να ισορροπούν πάνω στην οριακότητά τους και να προκαλούν και την ίδια στιγμή να φλερτάρουν με την τρωτότητα και την επισφάλεια της κατάστασής τους. Συχνά είχα την αίσθηση ότι ήταν θύματα και θύτες της θυματοποίησής τους, παθητικοί και ενεργοί από θέση, αλλά και από επιλογή, ανέστιοι που οικειοποιούνται την ανεστιότητά τους. Πόνια και παίκτες σε ένα παιχνίδι που δεν έχει αρχή, μέση, τέλος, δεν έχει χρόνους και παίζεται την ίδια στιγμή μέσα και έξω από το υπνωτήριο, αλλά και εντός τους.

Η κα Γεωργία που έχει έρθει από τη Βουλγαρία μου είπε σε μια από τις πρώτες κουβέντες που είχαμε:

Καλά που έχουμε και αυτό... Ε, το βράδυ περνάει, λίγο διάβασμα, την προσευχή μου. Όλη μέρα δύσκολα... τριγυρνάμε εδώ και εκεί, δεν περνάει... Μακάρι να βρούμε τον δρόμο μας και να φύγουμε από δω...

Τώρα πια συχνά με φωνάζει στο δωμάτιο των γυναικών για να κολλήσω κάποια χάρτινη εικονίτσα πάνω από το κρεβάτι της. Μόλις τελειώνω με ένα βλέμμα ικανοποίησης και ευγνωμοσύνης κάνει το σταυρό της. Με κοιτά επίμονα και εγώ κάνω την ίδια κίνηση: «Να μας έχει όλους ο Θεός καλά» μουρμουράει κλείνοντας τα μάτια της. Η κα Γεωργία γνώρισε έναν Έλληνα και ήρθε στην Ελλάδα από τη Βουλγαρία να τον παντρευτεί. Μετά από κάποια χρόνια θέλησε να την κλείσει στο ψυχιατρείο. Και τα κατάφερε. Πολλά λεφτά, απανωτές δίκες και η κατάληξη το υπνωτήριο για τη γυναίκα αυτή. Όταν μου λέει τα βάσανά της μου πιάνει το χέρι: «Βίκη ψυχούλα μου να μη στενοχωριέσαι! Οι άντρες δεν ξέρουν ν' αγαπούν...». Μάλλον έχει δίκιο, σκέφτομαι.

Ο Σάκης, Ο Παναγιώτης και ο Θεοδόσης μοιράστηκαν μαζί μου τη δική τους εκδοχή της αστεγίας, αλλά και τον θυμό, την οργή και την αγανάκτηση που νιώθουν για την «υποκρισία» των άλλων, αυτών που ζουν «έξω» και εγώ ανάμεσά τους.

Αν θέλεις πάντως να καταλάβεις τους άστεγους έλα να κοιμηθείς εδώ ένα βράδυ, να ακούσεις κρεβάτια να τρίζουν και πόδια να μυρίζουν!

Αν θέλεις να καταλάβεις πως περνά ένας άστεγος να ακολουθήσεις έναν από μας κάποια μέρα και να τραβήξεις βίντεο. Γυρίζουμε από δω και από κει. Δεν ξέρουμε πώς να σκοτώσουμε τον χρόνο μας. Στο κέντρο ημέρας πήγα δύο φορές, δεν ξαναπάω, δεν μπορώ. Ευτυχώς τώρα υπάρχουν και τα todaylicious που έχουν φθινό καφέ και εκεί περνάμε κάποιες ώρες. Ο καθένας έχει το στέκι του στην πόλη, το σημεία που στέκεται και περνά τη μέρα του.

Έχουν αγωνία οι φοιτητές για το μέλλον τους? Σε εμάς το λέτε αυτό? Εμείς να δείτε αγωνία για το πως θα περάσουμε τη μέρα μας. Να μην περνά η ώρα και να μην ξέρεις τι να κάνεις... Ευτυχώς έχουμε αυτό, αυτό είναι το σπίτι μας. Περιμένουμε πως και πως να πάει επτά η ώρα για να μπούμε, να ησυχάσουμε. Γι αυτό όλοι ερχόμαστε και στεκόμαστε πίσω από την πόρτα τουλάχιστον μια ώρα πριν...

Ο Θωμάς, με καταγωγή από την Πόλη, πολύτροπος και πολυταξιδεμένος μια και δούλεψε στα καράβια και γύρισε όλο τον κόσμο είναι μόνος, ρίχνει πασιέντζα. Μου είπε ότι ήταν σε ένα σπίτι σήμερα και ξέχασε το τάμπλετ του εκεί. Το είχε αγοράσει με τα 100 ευρώ που δίνονται στους διαμένοντες στο υπνωτήριο μηνιαία. Ένα μικρό επίδομα τον μήνα για τα βασικά και 100ευρώ σε τρόφιμα που μπορούν να προμηθευτούν από το σούπερ μάρκετ. Η αγωνία ζωγραφισμένη στο πρόσωπό του. Πώς θα περνούσε η ώρα; Έχει μια νευρικήτητα στα χέρια και στο βλέμμα. Το ταίρι του ο Στέλιος λείπει, έμαθα έχει πάει στον Άγιον Όρος. Ήταν μόνος είχε μάθει ότι μοναξιά και αστεγία είναι δίδυμα αδέρφια, όμως στο υπνωτήριο ήταν αλλιώς είχε μια παρέα να παίζει τουλάχιστον χαρτιά, ξερή κατά προτίμηση. Μου μίλησε με λόγια όμορφα, πολυταξιδεμένα σαν κι αυτόν, λόγια που θυμίζουν τη λακανική διαπραγμάτευση του καθρέφτη. Άραγε τη γνώριζε;

Το πρόβλημα είναι ότι ο καθένας μας έχει έναν καθρέφτη και βλέπει μόνο τη φάτσα του. Και εκεί φορτάνουμε όλες τις ενοχές μας. Εγώ αυτόν θα τον σπάσω σε χίλια κομμάτια και θα δώσω από έναν άλλον καθρέφτη να κοιτά ο καθένας μέσα του, να ψάχνει την αλήθεια του. Όσοι άνθρωποι, τόσο καθρέφτες. Και στα έθνη που φαγώνονται θα πάρω από έναν. Έναν καθρέφτη για κάθε έθνος. Και οι πολιτικοί, ψεύτες, υποκριτές, παρλαπίπες... Και πρώτος αυτός ο χοντρός, ο Βενιζέλος ντε! Πες μου δεν είναι υποκρισία όλο αυτό; Εμείς δεν είμαστε άνθρωποι; Δεν μπορούσαν να έχουν ξεχωριστά δωμάτια για τον καθένα; Πρέπει να μένουμε όλοι μαζί και να μυρίζουμε την ποδαρίλα του άλλου; Άμα σου αρέσει αυτό με τον καθρέφτη να το γράψεις!

Και μου χαμογελάει πονηρά και ειρωνικά συνάμα...

Ο Μάκης, πρώην έμπορος και αργότερα οδηγός ταξί, χρωμένος μέχρι εκεί που δεν πάει, με ατέλειωτες δίκες για κάποιο δυστύχημα με το ταξί του οποίου θεωρήθηκε υπεύθυνος βρίσκεται εδώ και πολλούς μήνες στο υπνωτήριο. Ευγενικός, με λεπτούς τρόπους, νιώθει να μην «ανήκει» σε αυτόν τον κόσμο και μοιράζεται μαζί μου τις εσωτερικές συγκρούσεις που η συνθήκη της αστεγίας του προκαλεί. Παλεύοντας με θεούς και δαίμονες για αρκετούς μήνες κατάφερε πρόσφατα με την υποστήριξη της ψυχολόγου της δομής μέσω ενός ευρωπαϊκού προγράμματος να βρει δουλειά στην υπηρεσία πρασίνου του δήμου και να φύγει από το υπνωτήριο:

Δεν, εγώ δεν είμαι αυτού του στυλ. Υποφέρω, αλλά δεν μπορώ να κάνω και αλλιώς... Δεν είναι, οι συνθήκες (βαριανασαίνει) άλλο σαν επισκέπτης, για λίγες ώρες. Εδώ είναι άνθρωποι που ήταν στον δρόμο. Δεν έχουν, πώς να το πω, δεν έχουν ζήσει αλλιώς. Πόσοι διαφέρουν εδώ μέσα τρεις, τέσσερις; Δεν βλέπω ότι θα μπορούσα να μιλήσω περισσότερο μαζί τους. Δηλ μια καλημέρα. Περαιτέρω δεν βλέπω κανέναν μπορώ να πω... Έχω ανοίξει συζήτηση και βλέπω ότι είναι αλλού... αλλού είναι... τέλος πάντων. Στη ζωή μου είχα διάφορες ατυχίες. Η μέρα μου είναι δύσκολη, δεν περνά. Κουβαλάω τον καφέ μαζί μου πάνω στο παγκάκι. Δεν φτάνουν τα λεφτά 100 € συν 100€ από την κάρτα για είδη. Μηδαμινά... Στο κέντρο ημέρας δεν πάω. Το

έκοψα από την αρχή, ήξερα τι εξέλιξη θα χει. Μακριά! Το μεσημέρι πάω σε ένα γνωστό δικό μου αρτοποιό έχει ό,τι μου δίνει. Αν βρέχει δεν πάω και καθόλου. Ε και στην Ειρήνης. Εδώ ούτε τα αγγίζω τα φαγητά. Πάνε και τα πιάνουνε με τα χέρια. Υποφέρω σε πολλά πράγματα, απλά υπομένω και επιμένω πως κάποια στιγμή θα φύγω από δω και υγιής όχι αρρωστημένος, ψυχολογικά. Φίλους και συγγενείς τους είχε κάνει πέρα γιατί δεν έβρισκα κατανόηση στα προβλήματα που είχα. Δεν είχα με το σόι μου ούτε επαφές ούτε ανταπόκριση σε κάτι. Τέλος πάντων... Συγγνώμη θα βγω λίγο έξω να φυσήξω τη μύτη μου...

Γράφω σε σχετική καταχώρηση στο ημερολόγιο πεδίου εκείνης της επίσκεψης στο υπνωτήριο αστέγων...

Μου ήρθε φλασιά, γιατί άραγε τόσα ρολά χαρτιού πάνω στα κομοδίνα; Μα βέβαια η αστεγία, το σώμα, ενσώματη αστεγία. Ένα μόνιμο συνάχι... συνεχώς έξω, με όλες τις καιρικές συνθήκες. Σε μια Θεσσαλονίκη της υγρασίας, του ψιλόβροχου... Μα ήμουν τόσο ηλίθια να μην το καταλάβω αμέσως;

Δεν υπάρχει τέλος...

Οι προνοιακές δομές «για την άμεση αντιμετώπιση της φτώχειας» καθώς και το υπνωτήριο αστέγων του δήμου Θεσσαλονίκης αποτελούν τόπους επισφάλειας, οριακότητας, τόπους που φλερτάρουν με την ανεστιότητά τους. Η μελέτη τους ανοίγει τη συζήτηση γύρω από την έννοια της τρωτότητας, της επισφάλειας, του χωρικού αποκλεισμού, της διαπλοκής αισθήσεων και συναισθημάτων με τις ανθρωπογεωγραφίες και εν τέλει των έντονων χωρικο-κοινωνικών ανισοτήτων της σύγχρονης πόλης.

Θα κλείσω με ένα απόσπασμα από το ονειρικό βιβλίο του λογοτέχνη-παραμυθά Έταλο Καλβίνο, *Αόρατες Πόλεις*. Το βιβλίο αυτό δεν αναφέρεται σε αναγνωρίσιμες πόλεις αλλά αποτυπώνει όλα αυτά που βιώνει ο κάτοικος ή ο επισκέπτης της πόλης: επιθυμίες, μνήμες, σημάδια, ανισότητες, συναισθήματα, ανταλλαγές. Οι πόλεις ωστόσο του Καλβίνο είναι οδυνηρά οικείες, είναι οι πόλεις της ουτοπίας και της κόλασης, της κρίσης, της φτώχειας και της ανισότητας:

Άλλοτε πάλι το συννεφάκι σταματούσε μόλις έβγαινε από τα χείλη, πυκνό και αργό, και σε παρέπεμπε σε ένα άλλο όραμα, τις αναθυμιάσεις που βαλτώνουν στις σκεπές των μητροπόλεων, τον πυκνό καπνό που δε διαλύεται, το μανδύα των μiasμάτων που βαραίνει πάνω από τους ασφαλτοστρωμένους δρόμους. Δεν είναι οι ασταθείς ομίχλες της μνήμης ούτε η στεγνή διαφάνειά τους αυτή που δημιουργεί μια κρούστα πάνω από την πόλη αλλά τα αποκαϊδια από τις καμένες ζωές, το φουσκωμένο σφουγγάρι ζωικής ύλης που δεν κυλάει πια, η συμφόρηση παρελθόντος παρόντος μέλλοντος που μπλοκάρει τις αποτιτανωμένες από την ψευδαίσθηση της κίνησης υπάρξεις: αυτό που έβρισκες στο τέρμα κάθε ταξιδιού σου.

ⁱ Σύμφωνα με τον Γκέοργκ Ίγκερς [1999] 2006, μετά τη δεκαετία του 1970, τις συνεχείς αμφισβητήσεις και αναθεωρήσεις, αλλά κυρίως υπό την έντονη επίδραση των μαρξικών αναγνώσεων, η ιστορία στρέφεται στην καταγραφή των συνθηκών της καθημερινής ζωής. Έτσι, η υλική διαπραγματεύση του βίου ενδυναμώνεται μέσα από την καταγραφή των πολλαπλών τρόπων βίωσής τους. Η μικροϊστορία και η έμφαση στην προφορικότητα ανέδειξε την κοινωνική ανισότητα ως μέγιστο ιστορικό διακύβευμα που οδήγησε σε μια εκ νέου σύλληψη της ιστορίας στην ολότητά της, μιας ιστορίας βιωμένης, ανθρώπινης και εξανθρωπισμένης.

ⁱⁱ Για ζωή άνευ αξίας και ζωή ανάξια να βιωθεί κάνει λόγο ο Giorgio Agamben [1995] 2016. Το στρατόπεδο, οι καταστάσεις ανιάτων ασθενειών, οι τραυματικές συνθήκες αποτελούν τόπους εξαίρεσης και συνάμα κατώφλια μιας μόνιμης προσωρινότητας, μιας μη-ανθρωπότητας.

ⁱⁱⁱ Μέσα στο πλαίσιο της συναισθηματικής στροφής (affective turn) από τα μέσα περίπου της δεκαετίας 1990. Μια στροφή που σαφώς εκκινεί από θεωρίες για το σώμα και τη σωματοποίηση, ψυχαναλυτικές Λακανικές διαπραγματεύσεις, μεταδομιστικές φεμινιστικές αναλύσεις, καθώς και μελέτες σχετικά με το τραύμα και τη μελαγχολία. Προκύπτει τελικά μια ανανεωμένη πολιτική των συναισθημάτων που τα προσεγγίζει ως ρευστές, σχεσιακές δυναμικές και όχι στατικές, φυσικοποιημένες οντότητες. Βλέπε σχετικό άρθρο των Athanasiou A., Hantzaroula P. και Yannakopoulos K. (2008).

^{iv} Το έργο του Μισέλ Φουκώ υπογραμμίζει την κομβικότητα του νεοτερικού σώματος καθώς και την διαχείρισή από τους διάφορους νεοτερικούς μηχανισμούς. Έτσι, δημιουργούνται πειθήνια υπάκουα σώματα, ελεγχόμενες ζωές και ρύθμιση της νεοτερικής ζωής, της ασθένειας, του σεξ, με σκοπό τα παραγωγικά, χρήσιμα σώματα που πειθαρχούν και αναπαράγουν τις νεοτερικές κανονικότητες.

^v Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς στον Πειραιά στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν έναν σημαίνοντα χώρο δημιουργούν έναν οικείο νοερό χάρτη μέσα στη νέα, αχαρτογράφητη περιοχή όπου εγκαθίστανται κατά τη δεκαετία του 1920. Αυτό συνίσταται τόσο στην απόδοση νέων τοπωνυμίων που θυμίζουν τις χαμένες πατρίδες, όσο και στη μεταφορά αντικειμένων από την εκεί ζωή τους όπως εικόνες από εκκλησίες, καμπάνες, πέτρες ή χώμα. Για σχετική περιγραφή που αφορά τους πρόσφυγες της Ν. Τενέδου και των Σημάντρων Χαλκιδικής, βλέπε Βασιλική Κράββα (2017).

^{vi} Σύμφωνα με τον Marc Auge (1999), η εποχή της μετανεοτερικότητας είναι η εποχή μη-τόπων, κάτι που οι κοινωνιολόγοι είχαν αποδώσει ως συμπίεση του χωροχρόνου, όπου το χωρικό και το τοπικό διαπλέκονται και αποτελούν μια ενιαία ρευστή δυναμικότητα, υπό συνεχή διαπραγμάτευση. Πρόκληση για τους ανθρωπολόγους, επιστημολογική, αλλά και μεθοδολογική, η νέα αυτή κοσμολογία που καλούνται να μελετήσουν.

^{vii} Για την Αθηνά Αθανασίου (2007) οι έμφυλες σχεσιακότητες προβληματοποιούν ζωές οριακές, ζωές θρυμματισμένες και γι' αυτό επισφαλείς, ενώ σύμφωνα με τον Μάνο Σπυριδάκη (2018) η επισφάλεια και η τρωτότητα δεν είναι μόνο έμφυλη, αλλά αποκτά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά διαμορφώνονται στην Ελλάδα «της κρίσης», τα τελευταία χρόνια.

Βιβλιογραφία

Αθανασίου, Αθηνά. 2007. *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.

Ahmed, Sarah. 2004. *The Cultural Politics of Emotions*. Εδιμβούργο: Edimburgh University Press.

Agamben, Giorgio. [1995] 2016. *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Αθήνα: εκδόσεις Εξάρχεια.

Athanasiou, Athina, Hantzaroula, Pothiti και Yannakopoulos, Kostas. 2008. «Towards a New Epistemology: ‘The Affective Turn’», *Historiein* 8: 5-16.

Auge, Marc. 1999. *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Βαΐου, Ντίνα και Καλαντίδης, Άρης. 2009. «Πόλεις των ‘άλλων’ Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου». Στο Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.), *Μετασηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*. Αθήνα: Νήσος 21-47.

Βαν Μπούσχοτεν, Ρίκη, Βερβενιώτη, Τασούλα, Λαμπροπούλου, Δήμητρα, Μούλιου, Μάρλεν και Χαντζαρούλα, Ποθητή (επιμ.). 2016. *Η μνήμη αφηγείται την πόλη. Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*. Αθήνα: Πλέθρον.

Bauman, Zygmunt. 2005. *Σπαταλημένες ζωές. Οι απόβλητοι της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κατάρτι.

Bauman, Zygmunt. 2008. *Ζωή για κατανάλωση*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Bondi, Liz, Davidson, Joyce και Smith, Mick. 2007. «Introduction: Geography’s ‘Emotional Turn’». Στο *Emotional Geographies*. Λονδίνο: Ashgate.

Bondi, Liz. 2007. «The Place of Emotions in Research: From Partitioning Emotion and Reason to the Emotional Dynamics of Research Relationships». Στο *Emotional Geographies*.

Γιαννακόπουλος Κώστας και Γιαννιτσιώτης Γιάννης. 2010 «Εισαγωγή: Εξουσία, αντίσταση και χωρικές υλικότητες». Στο Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 11-57.

Davidson Joyce και Milligan Christine. 2004. «Embodying Emotion Sensing Space: Introducing emotional geographies», *Social & Cultural Geography* 5/4: 523-532.

Hirschon- Φιλιππάκη, Renee. 1993. «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς». Στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 327-356.

Τγκερς, Γκεόργκ. [1999] 2006. *Η Ιστοριογραφία στον 20ό Αιώνα*. Αθήνα: Νεφέλη.

Kravva, Vasiliki. 2011. «The Personal, the Local and the Political: Oral Histories as Valid Analytical and Methodological Tools». Στο Vassilis Nitsiakos, Ioannis Manos, Georgios Agelopoulou, Aliki Angelidou, Vassilis Dalkavoukis (επιμ.), *Balkan Border Crossings. Second Annual of the Konitsa Summer School*. Βερολίνο: LIT, 85-102.

Κράββα, Βασιλική. 2017. «Η Τροφή ως δείκτης ανάγνωσης της προσφυγικότητας: χρονικές τομές, αποκλίσεις και συγκλίσεις». Στο Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας και Ελπίδα Κ. Βόγλη (επιμ.), *Διεπιστημονικές διαδρομές από το παρόν στο παρελθόν. Αφιερωματικός τόμος για τα 25 χρόνια του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*. Θεσσαλονίκη: εκδοτικός οίκος Σταμούλη, 163-180.

Lefebvre, Henri. [1974] 1994. *The Production of Space*. Λονδίνο: Blackwell.

Massey, Doreen. 1993. «Politics and Space/Time». Στο Keith Michael και Pile Steve (επιμ.), *Place and the Politics of Identity*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge, 141-161.

Navaro-Yashin, Yael. 2009. «Affective Spaces, Melancholic Objects: Ruination and the Production of Anthropological Knowledge». Malinowski Memorial Lecture, *Journal of the Royal Anthropological Institute (JRAI)* 15/1: 1-18.

Ντε Σερτώ, Μισέλ. [1990] 2010. *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική. Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*. Αθήνα: Σμίλη.

Σιώτου. Αλεξάνδρα. 2016. «Το 'πάρκο των ανεπιθύμητων εραστών'. Αναγνώσεις του δημόσιου χώρου μέσα από τη συναισθηματική καθημερινότητα των βουλγάρων μεταναστριών». Στο *Η μνήμη αφηγείται την πόλη*, 77-106.

Σπυριδάκης, Μάνος. 2018. *Homo Precarious. Εμπειρίες ευαλωτότητας στην κρίση*. Αθήνα: Πεδίο.

Stoller, Paul. 1989. *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press.